

lyebb összefüggéseket a két ellentétes tendencia viszonylatában. Ehhez természetesen a dematerializált művészet jellemrajzát is meg kellett volna adni, ami pedig már valami „idegen”, nem „csak” festészet. Nem a szerző, hanem a kiadó szemszögéből, természetesen. De így is főnyeremény, hogy a tegnapi művészetéről már ma szakavatott, minden tudálékoskodástól mentes értekezést, ízig-vénig modern kritikát olvashatunk. Mert akár-hogy vesszük: ma már az új festésiség is — ahogy Suzy Gubic fogalmaz — csupán „művészet a dollár jegyében”.

A kötet címe kissé félrevezető, hiszen az európai művészetfilozófia az új szenzibilitás terminusán mindenekeelőtt a hatvanas évek végén jelentkező új művészet képviselőit érti, akik hatni kívántak a társadalmi közegben, s nem fogadták el passzívan a társadalmi valóság felkínált modellejt, mint a mostani enervált és nemegyszer szenvedésből tőkét kovácsoló festőnemzedék nem egy képviselője.

S végül egy kiadói fogyatékoság észrevétele: a hasonló tematikájú és elméletileg is kellően megalapozott könyvek jóval több illusztrációt, illetve reprodukciót igényelnek.

SZOMBATHY Bálint

AZ ELŐZMÉNY

John Dos Passos: *Három katona*. Európa Könyvkiadó—Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1982.

Negyvenöt év után veheti a magyar olvasó újra a kezébe John Dos Passos amerikai esszé- és regényíró első igazán nagy sikerű művét, a *Három katona* című regényét. 1937-es találkozás azonban korántsem tekinthető bemutatkozásnak, hisz kilenc évvel korábban, 1928-ban már olvashatta — három évvel amerikai megjelenése után! — a *Manhattan Transfert Nagyváros* címen (1973-ban *A manhattani rév*, 1975-ben pedig *Manhattani kalauz* címen adták ki újra), sőt, ekkor már az *U.S.A.* című trilógia első két kötetét is kezébe vehette, 1934-ben *A 42. szélességi fokot*, ezt követően pedig az 1919-et is, *Elkallódott ifjúság* címen (é. n.).

Amikor tehát Török Á. (rpád?) fordításában megjelent a mű, Dos Passos már eleven irodalmi hatásként élt az európai és a magyar köztudatban, alkotói módszere és világlátása ekkorra már iskolát teremtett. Európában nem kisebb írók tartották mesterüknek, mint Alfred Döblin és Jean-Paul Sartre, a magyar írók közül pedig Nagy Lajos, Remenyik Zsigmond és Bartha Sándor fordította felé „vigyázó tekintetét”. Teljes joggal, hisz ma már irodalomtörténeti tény, John Dos Passos a húszas-harmincas években állt pályája magaslátán, ekkor írta oly nagy hatású, maradandó műveit, melyeket megjelenésük után a nemzeti irodalmak szinte azonnal abszorbeáltak.

Az 1921-ben megjelent *Három katona* az első igazán sikeres műve az írónak, és csupán találgatni lehet, hogy e' nagyszerű indulás után, a valódi Dos Passos-i hang leütését követően miért került sor oly nagy kitérőre — melyet bátran nevezhetünk akár visszafejlődésnek is. Hisz az 1922-ben kiadott *Zöldséges kocsi az útszélen* című verseskötetében és az 1923-ban megjelentetett *Éjszakai utcák* című impresszionista regényében szinte narciszoid módon ölti magára a szépségimádó ábrándozó magányának és bánatának pózát. Igaz, az önmaga előtti tetszelgés korszaka rövid életűnek bizonyult, 1925-ben a *Manhattani kalauz*ban már egy erőteljes, a társadalmi tényekkel, a kor kihívásaival nyíltan szembenéző és számvetésre is kész író áll a közönség előtt. E kitérő azonban olyan tény, mellyel mindenképpen számolni kell, főleg akkor, ha későbbi, az 1940-es évek elején kezdődő korszakának magyarázatát keressük. Az illúzióvesztettséghez, a pesszimizmushoz és a perspektívátlansághoz csupán részben szolgáltatók magyarázatot a megváltozott, lényegükben azonban avíttnak megmaradt — tehát csalódást okozó — társadalmi körülmények, a szemléletbeli változás okainak nagy hányadára Dos Passos sajátos írói és emberi világa vet fényt.

A *Három katona* című regény az írónak az első világháborúban szerzett közvetlen tapasztalataira épül. A művet bizonyos értelemben az élmények számbavételének is tekinthetjük, hisz 1932-ben az *U.S.A.* című trilógia második kötetének, az 1919-nek írásakor visszatért a témához, amikor már kiérlelt írói szemléleténél fogva sokkal teljesebben adja vissza — nem is a háborús eseményeket, hanem — az örült, megbomlott erkölcsű világ közvetlen hatását az egyes emberek életére.

A regénynek — eltérően későbbi műveitől — néven nevezhető hősei vannak, Dos Passos itt még igyekszik árnyalt egyéniségeket teremteni, szemben későbbi nagy korszakával, amikor már legfőbb célja a tömegállapotok visszatükröztetése, azoknak a tömegállapotoknak, melyekben az egyén már csak apró szerkezeti elemmé süllyed. A három katona — Chrisfield, az engedelmes ágyútöltelék, Don Fuselli, az alkarnok, és John Andrews, a kételkedő szellemi ember — akár típusnak is felfogható. Mindhárom szellemi beállítottságuknak megfelelően élük át az első világháborút, bevonulásuktól kezdve, kiképzésükön, a tűzvonalba kerülésükön át, a háború befejezését követő nagy felfordulásig, amikor az emberek java része már a világforradalomban reménykedik. Reménykednek a világforradalomban, hisz az elmúlt öt év eseményei is bebizonyították, a régi világ megérett a pusztulásra. John Andrews azonban — aki társaitól eltérően ésszel és nem vak indulattal éli át az eseményeket — szomorúan ébred a valóságra: „Úgy látom már . . ., hogy az emberi társadalom nem volt különb soha, és nem is lesz talán . . . Intézményei nőnek, elnyomják egyéniségeit, majd az egyéniségek hiábavaló hosszas lázongása után új társadalmakat szerveznek a régiék megdöntésére, és új szolgásgot vesznek a nyakukba.”

Intellektuális, kétkedő, józanul mérlegelő szerepénél fogva — hisz John Andrews személye állt legközelebb az íróhoz — Dos Passos az ő alakját rajzolja meg a legteljesebben, a legrészletesebben, az ő szájába adja saját kétségeit is. Párizsba kerülve Andrews így töpreng: „Vajon a reneszánsz emberei teljesebben éltek?... Miféle szél kerekedett Itáliából akár, hogy egyszerre annyi hittételt és hamis hódolatot elsöpört! Bezzeg a mai világ milyen sivár! Az emberek mintha eltörpülnének találmányaik mozgó bálványai mellett. Vajon ütköznek-e ki közülük még olyan hatalmasságok, mint Michelangelo, Leonardo, Aretino, Allini? A mai világot torlódás jellemzi. Hangyák lettek az emberek. Nem csoda, hogy a szolgaság járma súlyosabban nehezedik rájuk. S akár az igazó zsarnokság lesz a győztes, akár a torló tömeg, egyéniségnek nem lesz helye az új világban.” E mondatokat akár Ortega is írhatta volna!

John Andrewsnek éppen azért kell pusztulnia — életét katonaszökevényként valószínűleg kivégzőosztag előtt végezte —, mert teljes értékű egyéniség, és mint olyan, szuverenitásának tudatában van, és azt teljes mértékben birtokolni is kívánja. „Ennekem szabadnak kell lennem, márpedig most. Hogy az ára mi az nem érdekel. Csupán a szabadság” — mondja francia ismerősének, Geneviève Rodnak a munkásszázadból való szökését követően. A történelmi pillanat, de maga a kor színes tekintettel az egyénekre. „Hát magadra maradtál, John Andrews” — állapítja meg önmagának, immár teljes apátiával, közvetlenül második letartóztatása előtt. „... nem lehet az ember egyszermind nagy zeneszerző és katonaszökevény 1919-ben.”

Don Fuselli egészen másmilyen alkat, de ő is típusjelenség. Akkor akar pályát befutni, amikor a történelmi börczén magasan jegyzik az embertelenséget, a hitványtságot. „Tettvágy töltötte el, hogy megmutassa, mit tud. »Barátom — gondolta el —, nekem beütött a háború! Lehertem volna öt esztendeig teddide-teddoda gyerek a Vicker-cég üzletében, hogy még a fizetésemet sem javítják. Itt a hadseregben meg nekem áll a világ.«... Fuselli szíve büszkén dobbant.” Esténként az őrmesteri sáv gondolatával alszik el, és csupán a sors iróniája, hogy az ő vágyai sem teljesülnek, és kénytelen tizedeshelyettesként megérni a háború végét.

A regény három főhőse magyarából egyidős a századdal — egyedül Don Fuselli töltötte be harmincadik életévét. Mindent elsöprő és minden későbbi meghatározó ifjúkori élményük a világháború, az azt követő forradalmi hangulat és a hiába várt világforradalom, melynek helyébe a restauráció mint kényszermegoldás lépett. Soráikból kerülnek ki a huszadik század válságirodalmának hősei, egyrészt a Franz Bibenkopfok, a Ferdinand Bardamuk és az Eugene Gantok, másrészt az Anthony Beavisek, az Ulpius Évák és Tamások, valamint a Meaulnes Augustinok, a társadalomban helyüket keresők, és a valóságtól elfordulók, álomvilágba menekülők, hogy akár a realitások talaján, akár a lélek síkján, egy éle-

ten át az „ismeretlen birtok”, az ígéret földje után kutassanak — hasztalan.

Polihisztorikus regényirodalomnak nevezzük a huszadik század irodalmának azt az irányzatát, melynek legjobb műveivel — a *Manhattani kalauzzal* és az *U.S.A.* című trilógiával — Dos Passos volt az egyik létrehozója és kiteljesítője. Az első módszertani, regénytechnikai és világszemléletbeli lépéseket azonban a *Három katona* című regényében tette meg. Messze van még a szimultaneista mozaik- és montázs technikától, valamint a regényidő radikális felbontásától, de már lazít a szerkezet klasszikus-realista feszességén, rövid epizódokra tagolva a történetet, ezzel az eseményeknek — olykor egymástól független eseményeknek — a laza láncolatát alkotva meg. E lazaság, mely nemegyszer nélkülöz minden okozati összefüggést, a sorszerűséget, a kiszolgáltatottságot és az elveszettséget hivatott visszatükrözni. Azt az állapotot, amikor az embert elkapja a történelem sodrása, és iszonyú lendülete megfosztja „hőseit” csekvőképességüktől.

Századunk irodalmának fontos alkotása a *Három katona*, éppen sajátos helyzeténél és jellegénél fogva, hisz egy nagy korszakot, a polihisztorikus regény korszakát készítette elő. Háborúellenes regényként pedig Remarque és Faulkner hasonló tárgyú regényei mellett a helye.

MAK Ferenc

MIRCEA ELIADE NAPLÓJA

Mircea Eliade: *Im Mittelpunkt*. Bruchstücke eines Tagebuches. Europa-verlag, Bécs—München—Zürich, 1977.

A párizsi Gallimard után az Europaverlag jóvoltából németül is hozzáférhetővé váltak Mircea Eliade, világhírű román származású vallástörténész naplójegyzetei. Hogy ezt az ismertetőt ne csupán egy külső szempont vezérelje, jellemzésül akár magát a szerzőt is segítségül hívhatjuk. Még 1949-ben jegyezte fel töprengéseit Geholennek a majom mellső lábáról szóló tanulmánya kapcsán. Geholen kimutatta, hogy ősrünk mellső lába sokkal jobban illeszkedik a fatörzshöz mint az emberi kéz. Tehát bizonyos szempontból tökéletes szerkezet, de — talán épp mert tökéletes — nem rendelkezik semmilyen fejlődési lehetőséggel. Ezzel szemben az emberi kéz tökéletlen, de nyitott, alkotói forma, és épp kudarcai és sikerei váltakozásának eredményeképpen közelít egy tágabb tökély felé. Eliade naplójában hozzáteszi, hasonló a helyzet a könyvekkel is. Bizonyos „tökéletes könyvek” megjelenésükkel mindent elmondanak a maguk tárgyáról, tehát — mint a majom mellső lába — egy merev perfekcióval gazdagítják a világot, de őt jobban izgatja a könyvek másikk, emberi kézhez